

Źródła do dziejów Terespoła w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Archiwum Akt Nowych – jedno z trzech polskich archiwów o charakterze centralnym – utworzone zostało w 1919 r. Początkowo nosiło miano Archiwum Wojskowego, od 1930 r. działa pod obecną nazwą. W zasobie Archiwum znajduje się aktualnie 1997 zespołów i zbiorów, liczących około 1,38 mln jednostek archiwalnych, co stanowi ponad 17,9 km akt. Przede wszystkim są to archiwalia wytworzone przez naczelne organa władzy, kontroli, administracji państwowej i wymiaru sprawiedliwości, samodzielne urzędy centralne, centralne organa państwowej i spółdzielczej administracji gospodarczej, centralne instytucje finansowo-kredytowe i ubezpieczeniowe, centralne organa partii oraz organizacji politycznych, społecznych, zawodowych, kulturalnych i sportowych oraz wybitne osobistości życia politycznego, społecznego i kulturalno-oświatowego państwa polskiego. Większość z nich dotyczy okresu po 1916 r., choć niektóre zespoły i zbiory sięgają XIX (m.in. akta partii i organizacji społecznych czy niepodległościowych), a nawet XV w. (akta rodzin). Akta wytwarzane przez urzędy centralne mają zazwyczaj charakter ogólny (sumują pewne stany rzeczy), jednakże znaleźć w ich można też wiele materiałów przydatnych do badań regionalnych – w tym wypadku do badań dziejów Terespoła i jego okolic.

Biura Rejestracji Strat Wojennych i Komisje Szacunkowe, działające w ramach Centralnego Towarzystwa Rolniczego, powołane zostały do oceny strat poniesionych wskutek I wojny światowej przez właścicieli ziemskich. Komisja Szacunkowa Strat Wojennych działała również na terenie powiatu bialskiego, jej przewodniczącym został w październiku 1916 r. Józef Kugler, którego następnie zastąpił Franciszek Starzyński (styczeń 1917 r.). Komisja kontynuowała pracę także po zakończeniu działań wojennych, a jej kierownictwo objął ponownie J. Kugler¹.

W połowie 1919 r. akcję rejestracji szkód wojennych przejął Główny Urząd Likwidacyjny w Warszawie i powołane przezeń komisje miejscowe. W Białej Podlaskiej Miejskowa Komisja Szacunkowa została utworzona w lipcu 1919 r., w jej

¹ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Centralne Towarzystwo Rolnicze i inne organizacje rolnicze 1906–1939, sygn. 411.

skład weszli Józef Kończyński (przewodniczący), Henryk Ehrenkreutz, Leon Kuczyński, Stanisław Moździński i Marian Szela². Komisja rozpatrzyła tysiące wniosków o odszkodowanie za poniesione straty, przy czym intensywność pracy wyraźnie wzrosła po zakończeniu walk wojny polsko-radzieckiej (przykładowo: w okresie od 3 stycznia do 15 lipca 1920 r. bialska Komisja rozpatrzyła 1008 podań, zaś między 25 marca a 15 maja 1921 r. aż 4383³).

Wśród akt Wydziału Prac Archiwalnych Urzędu zachowało się, opracowane przez Komisję Miejscową, zestawienie cen pszenicy i owsa na terenie powiatu bialskiego⁴:

	1914	1915	1916	1917	1918	X–XII 1918
Pszenica [za 100 kg]	15 [rubli]	30 [rubli]	60 [rubli]	100 [marek]	100 [marek]	100 [marek]
Owies [za 100 kg]	3 [ruble]	9 [rubli]	12 [rubli]	120 [marek]	120 [marek]	120 [marek]

Z kolei ze stycznia 1920 r. pochodzi wykaz obowiązujących w powiecie cen na różne artykuły spożywcze⁵ (widoczny wzrost cen był ówczesnie zjawiskiem typowym w skali całego kraju, spowodowanym pokrywaniem deficytu budżetowego kolejnymi emisjami papierowych pieniędzy):

[za 100 kg]	IV 1919	XII 1919
Fasola	480 [marek]	1200 [marek]
Ziemniaki jadalne	36 [marek]	120 [marek]
Ziemniaki na paszę	36 [marek]	120 [marek]
Cebula	168 [marek]	540 [marek]
Marchew	90 [marek]	240 [marek]
Pietruszka	600 [marek]	900 [marek]
Mąka żytnia	258 [marek]	600 [marek]
Mąka pszenna	1200 [marek]	1920 [marek]
Kasza jaglana	540 [marek]	1320 [marek]
Cukier kryształ	1200 [marek]	6000 [marek]
Herbata chińska	4800 [marek]	7200 [marek]
Ryż I gatunek	1920 [marek]	3640 [marek]
Sól	288 [marek]	720 [marek]
Słonina	2400 [marek]	2640 [marek]
Smalec wieprzowy	2400 [marek]	2880 [marek]

² AAN, Główny Urząd Likwidacyjny w Warszawie [1914] 1919–1928, cz. I, sygn. 628.

³ *Ibid.*, sygn. 681, 805.

⁴ *Ibid.*, sygn. 414.

⁵ *Ibid.*.

[za 100 kg]	IV 1919	XII 1919
Mięso wołowe	960 [marek]	1200 [marek]
Mięso wieprzowe	1440 [marek]	1440 [marek]
Kiełbasa wędzona	1720 [marek]	3000 [marek]
[za 1 sztukę]	IV 1919	XII 1919
Jaja	0,45 [marki]	1,20 [marki]
Konserwa mięsna (1 kg wagi)	40 [marek]	40 [marek]

Zaopatrzenie ziem polskich w artykuły pierwszej potrzeby leżało w gestii Ministerstwa Apropowizacji. Sytuację apropowizacyjną poszczególnych województw i powiatów badali inspektorzy Ministerstwa – raport z lustracji powiatu bialskiego, przeprowadzonej w grudniu 1919 r., stwierdzał konieczność natychmiastowej pomocy dla miast Biała Podlaska i Terespol oraz sześciu nadbużańskich gmin w wysokości najmniej 20 wagonów zboża miesięcznie. Jednakże sprawozdanie z następnej wizytacji, dokonanej w styczniu 1920 r. przez inspektora E. Biberstejn-Zimirskiego, stwierdza: „Prawdą jest, iż powiat bialski należy do powiatów najbardziej zrujnowanych przez wojnę, jednak sądząc po bardzo rozwiniętym szmuglu za Bug, widać iż zapasy zboża posiada”. Raport ten spowodował ostre protesty Referatu Apropowizacyjnego bialskiego Starostwa, skierowane w lutym 1920 r. zarówno do samego autora, jak i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych; w następnym miesiącu protest poparł stosownym apelem do Sejmu Ustawodawczego miejscowy Sejmik Powiatowy. Nie wiadomo, jaki ostatecznie wpływ owe protesty miały na decyzje Ministerstwa, faktem jest, iż skuteczna pomoc ruszyła. Świadczą o tym kwity na przewóz do Terespoła 3 wagonów ziemniaków, zakupionych pod Włocławkiem na użytek własny przez Teodora Grzegorzycy, czy rozpatrzone pozytywnie podanie delegatów Stowarzyszenia Spożywczego w Terespolu – Jana Romaniuka i Aleksandra Danieluka – o pozwolenie na zakup w Kieleckiem 1 wagonu żyta i 4 wagonów pszenicy⁶.

Apropowizacja powiatu uległa jednak poprawie dopiero po ustaniu walk na froncie wojny polsko-radzieckiej i była to poprawa znacząca, o czym może świadczyć fragment sprawozdania z lustracji powiatu w styczniu 1921 r.: „podkreślić należy, iż wypiekany tu chleb i bułki [są] przedniej jakości”⁷.

Stabilizacja międzynarodowego położenia Polski przyczyniła się do ogólnej aktywizacji społeczeństwa. Przejawiała się ona m.in. poprzez starania o prawne uregulowanie użytkowania pozostałego po zaborcach majątku (ruchomego i nieruchomego) czy tworzenie i działalność licznych lokalnych organizacji kredytowo-pożyczkowych o charakterze spółdzielczym. Kwestią nieruchomości w dużym stopniu zajmował się Wydział Majątków Państwowych Ministerstwa Rolnictwa

⁶ AAN, Ministerstwo Apropowizacji w Warszawie [1915–1916] 1917–1921 [1922–1924], sygn. 770.

⁷ *Ibid.*, sygn. 3745.

i Dóbr Państwowych. W aktach tego Wydziału zachowały się dokumenty przedstawiające dwie sprawy sporne. Pierwsza, toczona w latach 1921–1922, dotyczyła użytkowania przez pracowników Urzędu Pocztowo-Telegraficznego w Terespolu gruntów byłej rosyjskiej osady pocztowej, położonej przy dworcu kolejowym. Ponieważ owe grunty należały do majątku państwowego Łobaczew Duży i były przeznaczone do parcelacji, nie zawarto umowy o dzierżawę przez urzędników pocztowych. Drugi spór, trwający w okresie 1922–1923, toczył się między proboszczem miejscowej parafii rzymskokatolickiej Józefem Mazurkiewiczem a mieszkańcem Terespoła Józefem Jastrzębskim, o plac pocerkiewny, na którym drugi wzmiankowany zainteresowany rozpoczął budowę domu mieszkalnego. Urzędnicy Ministerstwa przychyliłi się do wniosku proboszcza, nakazując likwidację rozpoczętej budowy. Natomiast w kwestii ziemi cerkiewnej (30 morgów gruntów ornych, tyleż samo łąk i 2 morgi ogrodów) wizytator dokonujący inspekcji zdecydował, iż będzie ona wydzierżawiona za opłatą roczną w wysokości 600 marek⁸.

Władze polskie przejęły również zasoby magazynów etapowych armii niemieckiej w Terespolu i Białej Podlaskiej, których wartość oszacowano na około 40 mln marek (przechowywano w nich m.in. surowce i gotowe wyroby żelazne i stalowe, sprzęt inżynierski, broń i amunicję)⁹.

Organem powołanym do współdziałania z rządem w zakresie spraw spółdzielczych była Rada Spółdzielcza, działająca formalnie w latach 1920–1940, choć w rzeczywistości funkcjonowała do 1948 r. Obok zbiorczych danych statystycznych, dotyczących spółdzielczości w Polsce, Rada gromadziła też dokumentację obrazującą działalność swoich poszczególnych członków. Zachowało się 7 teczek spółdzielni z Terespoła, jednak tworzące je materiały świadczą, iż działające w mieście organizacje nie były zbyt prężne. Utworzona w 1928 r. Spółdzielnia Spożywców w Terespolu, stawiająca sobie jako zadania statutowe zakup, przerób i zbyty produktów rolnych oraz handel towarami dla gospodarstw rolnych, z powodu niepodjęcia owych zadań złożyła w 1936 r. wniosek o skreślenie z rejestru¹⁰. Podobnie potoczyły się losy Gospodarskiej Spółdzielni Spożywców w Terespolu, założonej w 1933 r., skreślonej z rejestru również w 1936 r.¹¹ Nie wiadomo natomiast, jak potoczyły się losy powstałej w 1936 r. Spółdzielni Producentów Warzyw w Terespolu, bowiem zachowały się jedynie jej Statut i protokoły zgromadzenia założycielskiego oraz pierwszego posiedzenia Rady Nadzorczej¹².

Dwie organizacje spółdzielcze miały charakter kredytowy, choć najprawdopodobniej pierwsza z nich (Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe w Terespolu) nie rozwinęła działalności – z zachowanej korespondencji z Radą Spółdzielczą

⁸ AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie 1918–1939, sygn. 4830.

⁹ AAN, Prezydium Rady Ministrów w Warszawie 1917–1939, cz. III, akta numeryczne, sygn. 689/1919.

¹⁰ AAN, Rada Spółdzielcza w Warszawie [1918–1920] 1921–1948, sygn. 18935.

¹¹ *Ibid.*, sygn. 18931.

¹² *Ibid.*, sygn. 18934.

w Warszawie wynika, iż jest to niemożliwe z powodu wywiezienia w 1915 r. wszystkich ksiąg rachunkowych Towarzystwa w głąb Rosji¹³. Druga – Spółdzielnia Kredytowa w Terespolu – utworzona w 1922 r., miała na celu udzielanie swoim członkom kredytów i pożyczek, gromadzenie wkładów oszczędnościowych oraz finansowanie zakupu i sprzedaży surowców, narzędzi i maszyn oraz artykułów spożywczych. W roku 1928 Spółdzielnia przekształciła się w Bank Ludowy w Terespolu. Zachowały się w aktach AAN protokoły zebrania Walnego Zgromadzenia z pierwszego i drugiego etapu działalności tej instytucji (1922–1927 oraz 1928–1934)¹⁴.

Dwie pozostałe spółdzielnie to typowe spółdzielnie mieszkaniowe. Na temat Spółdzielczego Stowarzyszenia Mieszkaniowego „Odbudowa” w Terespolu nie można wiele powiedzieć, gdyż zachował się jedynie Statut i ogólnikowy protokół zebrania członków z 1928 r.¹⁵ Spółdzielnia Parcelacyjno-Budowlana w Terespolu powołana została do życia w 1930 r. z zadaniem nabywania działek i niezbędnych materiałów potrzebnych do budowy domów dla swoich członków. W roku następnym 255 członków zgromadziło udziały w wysokości 3486 złotych i 24 groszy. Ponieważ nie powiodły się starania o nabycie działek od Urzędu Ziemskiego w Lublinie (nie przewidziano tam bowiem parcelacji gruntów w okresie 1931/1932) ani od właścicieli prywatnych, co zbiegło się z masowym odpływem członków (117 wystąpiło, 245 dalszych skreślono), postanowiono w tymże 1931 r. powołać Komisję Likwidacyjną i po zakończeniu przez nią niezbędnych czynności Spółdzielnię zlikwidować. Nastąpiło to ostatecznie w 1937 r.¹⁶

Powiat bialski zrzeszony był w powstałym w 1930 r. Związku Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej, skupiającym 233 powiatowe związki samorządowe (na ich ogólną liczbę 239). Przesyłane do Warszawy przez Bialski Powiatowy Związek Komunalny preliminarze budżetowe oraz sprawozdania rachunkowe z ich wykonania (z lat 1929–1937) dostarczają ciekawych informacji o tworzących powiat bialski miastach i gminach¹⁷. Wszelkie dochody i wydatki powiatu były przedmiotem obrad Rady Powiatowej. I tak na przykład w trakcie posiedzenia Rady w grudniu 1935 r. (Terespol reprezentował Wacław Kaczorowski) uchwalono m.in. wysokości stawek i norm podatków i opłat oraz świadczeń w naturze na rok budżetowy 1936/1937, wprowadzenie specjalnej składki na konserwację dróg w powiecie czy prolongatę dwóch pożyczek zaciągniętych przez powiat bialski

¹³ *Ibid.*, sygn. 18936.

¹⁴ *Ibid.*, sygn. 18929.

¹⁵ *Ibid.*, sygn. 18932.

¹⁶ *Ibid.*, sygn. 18933.

¹⁷ AAN, Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie 1919–1939, sygn. 267, 268. Okresowe zjazdy i narady starostów powiatowych organizowane były również przez resort spraw wewnętrznych, część protokołów ze zjazdów starostów województwa lubelskiego (z lat 1928–1929, 1931–1934, 1936) znajduje się w AAN – AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1918–1939, cz. I, sygn. 115.

w Polskim Banku Komunalnym SA – na 6 miesięcy pożyczkę w wysokości 31 560 złotych, a na 50 lat pożyczkę 13 250 złotych¹⁸.

W myśl porozumienia radziecko-niemieckiego „o przyjaźni i granicach” z 28 września 1939 r. ziemie polskie leżące na zachód od Bugu znalazły się pod okupacją niemiecką. Terespol – podobnie jak cały powiat bialski – wszedł w skład dystryktu Lublin. Warunki życia ludności na obszarze stanowiącym bezpośrednio zaplecze planowanego i przygotowywanego odpowiednio wcześniej ataku niemieckiego na ZSRR, były niezwykle ciężkie (należy pamiętać, że Terespol leży *vis-à-vis* Brześcia z jego potężną twierdzą), nie tylko pod względem aprowizacyjnym. Stąd też dopiero w czerwcu 1941 r. na terenie powiatu powstała, w ramach struktur Rady Głównej Opiekuńczej w Krakowie, Powiatowa Rada Opiekuńcza w Białej Podlaskiej (później przemianowana na Polski Komitet Opiekuńczy). Członkami jej zostali doktor medycyny Edward Bazylczuk (jako przewodniczący), Helena Szulcowa, Józef Perzyna, Wincenty Świątłowski oraz Kazimierz Żmigrodzki, choć oficjalne zatwierdzenie składu przez rząd Generalnego Gubernatorstwa nastąpiło dopiero 10 października 1942 r. W tym składzie Komitet pracował do końca działalności podległych sobie placówek na terenie powiatu¹⁹. Podległy teren (25 gmin i 4 miasteczka-osady: Janów Podlaski, Łomazy, Sławatycze, Terespol) tak scharakteryzowała dokonana już w czerwcu 1941 r. lustracja: „od bezpośrednich skutków wojny powiat ucierpiał stosunkowo niewiele. Spłonęły jedynie lub zostały zniszczone poszczególne gospodarstwa i domy. [...] Położenie geograficzne powiatu, przesycenie do niedawna masami wojsk, trudności swobodnego poruszania się [powodują, że] trudności aprowizacyjne są duże”²⁰.

W Terespole Delegatura bialskiego Polskiego Komitetu Opiekuńczego powstała w ostatnich dniach sierpnia 1941 r. w składzie Jan Sandecki (przewodniczący) i Franciszka Goluchówna, do których wkrótce dołączyła Prakseda Wolska. Wcześniej działała w mieście kuchnia ludowa, którą kierowała N. Markowska, wydająca dziennie około 300 posiłków. Niebawem jednak – z powodu epidemii tyfusu – kuchnię zamknięto. W listopadzie 1941 r. nowym kierownikiem terespolskiej placówki został proboszcz Czesław Świdorski, członkami Zofia Jarmuszyńska i wkrótce Michał Ławcewicz; w następnym miesiącu reaktywowano kuchnię ludową (kierowniczką jej została Zofia Brzezińska, zastąpiona w kwietniu 1943 r. przez Jadwigę Dubrowską), dożywiającą 66 osób dziennie: 37 dzieci, 13 dorosłych, 16 starców i kalek. Już w styczniu 1942 r. liczba ta wzrosła do 119 osób. W lutym tegoż roku uruchomiono dodatkowo – jednak na bardzo krótki okres – punkt dożywiania dzieci, w którym zarejestrowano 116 podopiecznych.

W czerwcu 1942 r. po raz kolejny zmieniły się władze Delegatury – w ich skład weszli Piotr Skulimowski jako przewodniczący (swą funkcję sprawował do zakoń-

¹⁸ AAN, Związek Powiatów..., sygn. 266.

¹⁹ AAN, Rada Główna Opiekuńcza. Biuro Centrali w Krakowie 1940–1945, sygn. 364.

²⁰ *Ibid.*, sygn. 459.

czenia działań wojennych) i Stefan Nowak (w czerwcu następnego roku na krótko dołączył Sergiusz Stefaniuk, w styczniu zaś 1944 r. – do końca działalności Delegatury – Irena Hasiewicz). Zachowane z tego okresu sprawozdanie z lustracji powiatu bialskiego dla Centrali w Krakowie tak charakteryzuje gminę Terespol: gminę tworzy 19 gromad o łącznym obszarze 6704 ha, zamieszkałych przez 11 060 osób (z czego 9465 Polaków); pod opieką RGO znajduje się 358 osób, w tym na sam Terespol przypada 154. Mieli oni do dyspozycji jedną kuchnię ludową (w sumie, w całym powiecie funkcjonowało 7 takich kuchni: Biała Podlaska, Bohukały, Janów Podlaski, Kodeń, Konstantynów, Łomazy, Terespol, które łącznie dożywiały od 800 do 1000 osób). W sposób szczególny starano się pomóc rodzinom, których żywiciele zostali wywiezieni na przymusowe roboty do Niemiec. W aktach terespolskiej Delegatury są 32 wnioski o przyznanie zasiłków takim rodzinom, pochodzące z 1943 r.²¹

Mimo niesprzyjających warunków starano się prowadzić działalność gospodarczą. Rewizja, przeprowadzona w październiku 1943 r. przez Wydział Lustracyjny Związku Spółdzielni Spożywców RP „Społem”, wykazała funkcjonowanie na terenie powiatu bialskiego 50 spółdzielni, przy czym widoczna była tendencja wzrostowa – w 1941 r. na wizytowanym terenie działało takich organizacji 41, zaś 46 w roku następnym²². Jedną z nich była powstała w 1942 r. Okręgowa Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa w Terespolu, która w myśl swego Statutu miała prowadzić skup, przerób oraz sprzedaż płodów rolnych²³.

Zbliżanie się frontu ponownie wpłynęło na pogorszenie sytuacji okolicznej ludności. W raporcie z wizytacji w kwietniu 1944 r. placówek bialskiego Polskiego Komitetu Opiekuńczego czytamy, że „ludność jest nadmiernie przeciążona pracą przy fortyfikacji Bugu”. Możliwości niesienia realnej pomocy przez RGO zmniejszyły się znacznie, wystąpiły także trudności z realizacją kartek żywnościowych (w tym okresie miesięczny kartkowy przydział żywności na osobę dorosłą wynosił: 8 kg chleba, 750 g mąki chlebowej, 300 g cukru, 125 g kawy, 300 g mięsa, 2 g drożdży, 200 g makaronu, 1 l octu; na dziecko: 4 kg chleba, 300 g cukru, 125 g kawy, 300 g mięsa, 400 g makaronu)²⁴.

Operacja białoruska Armii Czerwonej, rozpoczęta pod koniec czerwca 1944 r., odepchnęła w połowie lipca wojska niemieckie znad Bugu. Natychmiast na oczyszczonych z Niemców terenach rozpoczęły działalność komitety Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej, borykając się z ogromnymi trudnościami spowodowanymi aktywnością wiernych władzom polskim w Londynie oddziałów konspiracji niepodległościowej (okręg lubelski należał do najsilniejszych

²¹ *Ibid.*, sygn. 459, 735, 1219.

²² AAN, „Społem” Związek Spółdzielni Spożywców Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie 1919–1945, sygn. 1344.

²³ AAN, Rada Spółdzielcza..., sygn. 18930.

²⁴ AAN, Rada Główna Opiekuńcza..., sygn. 736.

i najaktywniejszych w strukturach Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej²⁵) – o czym świadczą sprawozdania komitetów powiatowych PPR z tego terenu²⁶. Także w stosunkach między obu wspomnianymi partiami są wyraźnie dostrzegalne tarcia. „[Członkowie PPR] mają duże poparcie ze strony Armii Czerwonej. Za ich też interwencją PPR-owcy są zaopatrzeni w opał i od nich też zawsze, gdy potrzeba, otrzymują samochód do dyspozycji. Towarzyszka [Ada] Markowska [przewodnicząca Komitetu Robotniczego PPS w Terespolu] donosi, że komendant miasta Terespol wyraził zdanie, że wszelkie inne partie poza PPR-em w Polsce znikną z powierzchni politycznej: jak w Rosji znajdują się tylko komuniści lub ludzie bezpartyjni” – czytamy w sprawozdaniu z działalności Komitetu Powiatowego PPS w Białej Podlaskiej²⁷.

Walka polityczna przybrała na sile w związku z referendum ludowym 30 czerwca 1946 r. oraz wyborami do Sejmu Ustawodawczego, przeprowadzonymi 19 stycznia 1947 r. W czasie głosowania ludowego Terespol stanowił Obwód 6 w Okręgu 6 (województwo lubelskie). Oficjalny protokół z przebiegu głosowania w obwodzie stwierdza, iż uprawnionych do udziału w referendum było 1207 osób, wzięło udział 1186, z czego głosów nieważnych oddano 68. Na pytanie pierwsze, dotyczące zniesienia Senatu, głosów na „tak” stwierdzono 826, na „nie” 292. W przypadku drugiego pytania – o przeprowadzenie reformy rolnej i upaństwowienie podstawowych gałęzi gospodarki narodowej – było 959 głosów „tak”, 159 „nie”. Wreszcie przy pytaniu trzecim (o zachodnią granicę Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej oraz szeroki dostęp do Morza Bałtyckiego), odpowiedzi „tak” padło 1059, zaś 59 „nie”. Przeciw oficjalnym wynikom głosowania w powiecie wniesiono protest do Generalnego Komisarza Głosowania Ludowego w Warszawie, zarzucający, iż głosy nie były liczone w siedzibach obwodów, ale urny z terenu całego powiatu przewieziono do Białej Podlaskiej i dopiero tam przeliczono. Na protest odpowiedział Zygmunt Szymański z Okręgowej Komisji Głosowania Ludowego w Lublinie przyznając, że rzeczywiście urny przetransportowano do Białej Podlaskiej, jednak już po ustaleniu wyników, a uczyniono tak ze względu na ich bezpieczeństwo²⁸.

²⁵ W przechowywanych w zasobie AAN zespołach akt Armii Krajowej i Delegatury Rządu RP na Kraj niestety niewiele zachowało się materiałów dotyczących omawianego terenu – są to fragmentarycznie zachowane rozkazy, meldunki i sprawozdania sytuacyjne z lat 1941–1944 Okręgu Lublin Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej (AAN, Armia Krajowa 1942–1945, sygn. 203/XIII/1 do 7) oraz nieliczne odezwy z 1944 r. okręgowego delegata rządu na województwo lubelskie (AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj 1940–1945, sygn. 202/XXIII/1 i 2). Dlatego informacji związanych z organizacją i działalnością organów Polskiego Państwa Podziemnego na terenie Lubelszczyzny należy szukać także w kierowanych do rządu w Londynie oraz Sztabu Naczelnego Wodza depe szach z kraju, dość dobrze zachowanych w obu wspomnianych wyżej zespołach.

²⁶ AAN, Polska Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie 1944–1948, sygn. 295/IX/188, 295/IX/199.

²⁷ AAN, Polska Partia Socjalistyczna. Centralny Komitet Wykonawczy w Warszawie [1915–1916] 1944–1948 [1949], sygn. 235/VII/159.

²⁸ AAN, Biuro Generalnego Komisarza Głosowania Ludowego w Warszawie 1946, sygn. 18, 20.

Podczas wyborów do Sejmu miasto Terespol oraz wsie Błotków Mały i Duży, Łobaczew Mały i kolonia, Łobaczew Duży i kolonia, Łachuty Małe i Duże oraz Samowicze tworzyły Obwód 76 w ramach Okręgowej Komisji Wyborczej nr 18 w Siedlcach. Według oficjalnego protokołu, osób uprawnionych do głosowania w obwodzie było 3010, udział wzięło 1869, z czego głosów nieważnych oddano 36. Na pierwszą listę („Polacy-Katolicy”) padły 164 głosy, na drugą („Polskie Stronnictwo Ludowe – Nowe Wyzwolenie”) 98 głosów, na trzecią („Blok Stronnictw Demokratycznych i Związków Zawodowych”) 1134 głosy, na listę czwartą („Stronnictwo Pracy”) 124 głosy, zaś piątą („Polskie Stronnictwo Ludowe”) poparło 313 głosujących.

Przeciwko oficjalnym wynikom wyborów w okręgu zaprotestował Stanisław Buczyński, pełnomocnik listy okręgowej Polskiego Stronnictwa Ludowego, pismem skierowanym 2 lutego 1947 r. do Generalnego Komisarza Wyborczego w Warszawie. Wskazał on na pogwałcenie szeregu przepisów ordynacji wyborczej w okręgu: zdominowanie składów obwodowych komisji wyborczych przez przedstawicieli tzw. bloku, skreślanie ze spisów wyborców pojedynczych osób, a nawet całych rodzin, utrudnianie pracy mężom zaufania z PSL (np. poprzez wydawanie im stosownych zaświadczeń tylko za pozytywną opinią lokalnego Urzędu Bezpieczeństwa), przymus głosowania na listę bloku, wreszcie fałszowanie końcowych wyników (przejawiające się m.in. niszczeniem kartek z głosami na listę piątą i jednoczesnym dodawaniem kartek trzeciej listy czy liczeniem głosów nie w siedzibach komisji obwodowych, ale w innych miejscach, w obecności osób postronnych, nienależących do aparatu wyborczego). Podał również nieliczne przypadki, kiedy przy głosowaniu i przeliczaniu głosów byli obecni mężowie zaufania Polskiego Stronnictwa Ludowego – tam na listę numer pięć padało około 70% głosów. Przewodniczący Okręgowej Komisji Wyborczej Stanisław Orłowski odpowiedź na zarzuty zakończył konkluzją, aby protest odrzucić. Ponieważ we wrześniu 1947 r. Buczyński swój protest odwołał (bez podania przyczyn), Sąd Najwyższy postanowił ów protest pozostawić bez rozpoznania²⁹.

Jeszcze w 1944 r. rozpoczął w Białej Podlaskiej pracę rejonowy przedstawiciel rządu do spraw ewakuacji ludności białoruskiej i litewskiej z terenu Polski. Na spisach ewakuowanych w grudniu 1944 r. osób narodowości białoruskiej figuruje 5 osób z Terespoła. Na analogicznej liście – ze stycznia 1945 r. – 6 nazwisk³⁰.

W dniu 19 kwietnia 1945 r. obradowała Miejska Rada Narodowa w Terespolu w składzie: Piotr Misiejuk (przewodniczący), Zdzisław Cienkosz, Florian Panasiuk, Jan Czerniak, Konstanty Mazaruk, Mateusz Rutkowski, Kazimierz Polito-wicz, Wacław Kaczorowski, Adam Jakuszko, Stanisław Dębski, Józef Sosnowski,

²⁹ AAN, Biuro Generalnego Komisarza Wyborczego w Warszawie 1946–1947, sygn. 61, 62.

³⁰ AAN, Rejonowi Przedstawiciele Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Białoruskiej i Litewskiej z Polski – Rejonowy Przedstawiciel Rządu RP do Spraw Ewakuacji w Białej Podlaskiej 1944–1946, sygn. 3.

Aleksy Markiewicz, Zygmunt Skulimowski i Czesław Tarasiuk. Dyskusja dotyczyła rozszerzenia granic miasta przez włączenie doń kolonii Łobaczew Duży, Łobaczew Mały, Błotkowa (należących wcześniej do gminy Kobylany), „gdyż miasto nie ma zupełnie terenu do rozbudowy, a życie ludności wspomnianych kolonii niczym nie różni się od życia obywateli miasta”. Wniosek, poparty uchwałą Gminnej Rady Narodowej z 1 czerwca 1945 r. oraz stosownymi planami i danymi statystycznymi (w starych granicach Terespol obejmował 648 gospodarstw zamieszkałych przez 2304 osoby na łącznym obszarze 83 ha, planowane rozszerzenie zwiększyłoby liczbę posesji do 1092 zamieszkałych przez 3508 osób na powierzchni 639 ha), trafił pod obrady bialskiej Powiatowej Rady Narodowej, która 28 marca 1946 r. rozpatrzyła go przychylnie. Prośbę poparty następnie lubelski Wydział Wojewódzki (9 stycznia 1948 r.) oraz Wojewódzka Rada Narodowa (22 czerwca 1948 r.). Minister administracji publicznej Władysław Wolski ostatecznie zatwierdził zmianę granic miasta rozporządzeniem z 1 lutego 1950 r., które weszło w życie z dniem ogłoszenia z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1950 r.³¹ Decyzję tę opublikowano w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej nr 6 z 28 lutego pod pozycją 60.

Również bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych osoby, które utraciły swój majątek, rozpoczęły starania o jego zwrot. Sprawy takie rozpatrywał Sąd Grodzki w Białej Podlaskiej, który m.in. w listopadzie 1948 r. zasądził zwrot na rzecz Szejndli Zonsztajn nieruchomości przy ulicy Reymonta w Terespole, a w maju 1950 r. dwóch nieruchomości (przy ulicach 3 Maja i Szosowej) na rzecz Cudyka Drajblatta³².

Zaprezentowane materiały nie wyczerpują źródeł dotyczących dziejów Terespolu, przechowywanych w zasobie Archiwum Akt Nowych. Ograniczone ramy powyższego tekstu pozwoliły jedynie na zaprezentowanie zawartości wybranych zespołów i zbiorów, na hasłowe zasygnalizowanie pewnych grup archiwaliów. Cenne informacje dotyczące Terespolu – i szerzej: powiatu bialskiego i całego województwa lubelskiego – znajdują się w wielu innych zespołach i zbiorach akt AAN, ich odnalezienie wymaga przeprowadzenia dalszej szczegółowej kwerendy.

³¹ AAN, Ministerstwo Administracji Publicznej w Warszawie [1937–1944] 1945–1950, sygn. 532.

³² AAN, Prokuratoria Generalna RP w Warszawie 1944–1951, sygn. 76.